

is tematizál, és amely e (kiegyezés utáni) korszak hangulatát átjárta. Példának érdeemes Toldy István *Anatole*, Asbóth János *Álmok álmodója* vagy Reviczky Gyula *Apai örökség* című műveit megemlíteni. Utóbbi például összevetésre is érdemes a kötetben részletesen tárgyalt Arthur Schnitzler *Gazdagság* című művével, de Asbóth Velence-regénye is párhuzamba állítható Hofmannsthal *Andreas avagy az egyesültek* című, jelen kötetben is elemzett alkotásával.

A kötet sokrétűségére vall azonban, hogy az elemzések a prózairodalom több műfaját is érintik: a (fiktív) levéltől a novellán, az életrajzi regényen, a kisregényen át a huszadik századi európai nagyregényig terjed a műfaji skála. A bemutatás során kirajzolódott, hogy a nagyobb egységekben tematizált alakzatok és formációk (identitás, metafora és emlékezet) jelölik ki a kötet gondolatmenetének tagolását, s ezáltal egy-egy szerző, s egy-egy szépirodalmi mű többször is előfordul a különböző fejezetek érvelésében. Ennek a módszernek az előnye, hogy szélesebb perspektívában láttatja az adott műalkotást és a szerző prózapoétikáját. Ugyanakkor éppen ebből kifolyólag nehéz is a csoportba illesztés, és ez érezhetően tagoltabbá teszi a kötetet. A nagy terjedelmű kötet okfejtéséből természetesen jól kirajzolódik az a – talán a századfordulós próza jellegzetességének is tekinthető – nyelviesülő folyamat, amely éppen hogy a nyelv nehézségeibe ütközve határozódik meg. A kötet azt a meghatározó akustust emeli ki és járja körül, hogy az elnémulás, a nyelvvesztés, a kimondhatatlan vagy a láthatatlan az irodalmi szöveg szintjén mégis jelöltté válik, és saját létmódjának (az írás aktusának) megfelelően az elbeszélésben mégis a nyelv performativitására mutat rá. Éppen ez, a századfordulós irodalom modernségének hangsúlyozása sorolja Orosz Magdolna kötetét az irodalomtörténet nélkülözhetetlen tudományos munkái közé.

(*Gondolat, Budapest, 2019.*)

Márai Sándor narratív technikájának identitásképző szerepe

Tóth Csilla: *Küzdelem a polgári identitásért.*

Identitás és narratív technika Márai Sándor pályáján, 1930–1935: Kontextuális-kulturális narratológiai közelítés

Tóth Csilla könyve a korai Márai-művek (*Idegen emberek, Egy polgár vallomásai, Bolhapiac, Válás Budán*) szociálpszichológiai módszereket és kontextuális-kulturális narratológiai közelítést alkalmazó elemzésére, és így a pályaszakasz újraértelmezésére, kutatására vállalkozik. Kutatásmódszertani előfeltevésének egyik alap gondolata, hogy nem szabad „Márai műveit sem túlértékelni, sem pedig az esztétikai szempontból sikerületlen műveket a sülyesztőbe dobni” (12.). Bevezetője szerint kutatásának tárgya Márai Sándor pályájának az a szakasza, amelyben az epikai művek középpontjában az identitás témája állt. Az életművet ismerő olvasó ezt követően elgondolkodik, hogy a kutató vajon melyik szakaszra gondolhat, hiszen Márai szinte egész epikai életműve az identitásválság jegyében íródott. Eltekintve a hosszúság és e recenzió kereteit szétfeszítő példák felsorolásától, érdemes előkeresni Márai naplói közül akár az 1943-1944-es kötetet és fellapozni a 284., vagy az 1967-1969-est a 115. oldalon. A bevezető második mondata természetesen megadja az időintervallumot: 1930-1935, amit a kutató Márai írói pályája legjelentősebb időszakának tart (32.) az identitás témájának művészi feldolgozása szempontjából. Tóth az első műelemzés utolsó oldalain kijelenti, hogy az „identitás társadalomlélektani problémája áll az életmű középpontjában [...] s az adott regényeket a jelenség korai, de releváns irodalmi megragadásának tekintjük” (78.). Márai ekkor kezdett foglalkozni e kérdéskörrel behatóbban, ami elvezet a negyvenes évek elejétől formálódó hangváltásáig, hogy minden további művével a „mondanivalóját” szövegezze meg: az egyéni identitás megtartásának lehetőségét a tömegek lázadása közepette. A szerző jól látja, hogy a vizsgált pályaszakasz döntő jelentőségű a művész életében, viszont jelen kutatás temporális behatárolása a témakörnek a teljes életműben betöltött szerepét tekintve szűknek hathatna, ha nem tisztázódik, hogy az identitás (megőrzésének) problematikája a harmincas évek első felében komoly téttel, valamint nagyon éles társadalmi-politikai összefüggésben volt jelen a magyar és európai társadalomban, és ez különbözik az 1945 utáni, főleg emigrációban töltött időszak identitáskeresésének problémájától. A fentiek fényében tudatosan leszűkített kutatási időszáv mégis magával hozott olyan leegyszerűsítő értékítéletet, hogy az *Egy polgár vallomásai* „máig az életmű legfontosabb darabjának tekintett” (7., 13., 176.) írás. E társadalmi megítélést tükröző meg-

állapítás talán elfogadható lenne, viszont az, hogy „vitathatatlanul az életmű csúcspontját jelenti” (115.) erősen vitatható. A kutató e kijelentése részben megerősíti Márai egy 1946-os megjegyzését, miszerint lassan műemlékké alakul át (*A teljes napló 1946*, 268.), illetve azt sejteti, hogy a Márai-életműnek a huszadik század második felében íródott, részben a háború előtt elkezdett és akár évtizedekig csiszolgotott darabjait, mint például *A Garrenek műve* – amit maga az író tekintett fő művének a naplók mellett – nem veszi figyelembe. Igaz, e családregegy első darabja, a 1930-ban megjelent *Zendülők* kap féloldali említést az *Idegen emberekről* szóló fejezet bevezető részében, ahol Tóth lerója a szaktanulmányok kötelezőnek vélt részét: a Márai-szakirodalom (nem csak az általa vizsgált időszakra vonatkozó művek/műelemzések) ismeretének demonstrációját. Az *Egy polgár vallomásai* című mű első részének értelmezése is a következő hipotézissel indul: „általában az identitás egyik lényeges, visszatérő témája Márai Sándor életművének az *Idegen emberek* című metafikciós regénytől keltezhetően, s legmagasabb művészi szinten főművében, annak is első részében jelenik meg, majd a monológregényekben újabb formát nyer” (80.). Annak ellenére, hogy „Márai szerzői képe [és tegyük hozzá, politikai megítélése is (87.)] döntően az *Egy polgár vallomásai* nyomán formálódott” (82.), és ennek hatására vált osztály reprezentánsává, véleményem szerint értéktétel (ami számos esetben született neves kutatók tollából Márai egyes műveivel kapcsolatban) mégis csak abban az esetben fogalmazható meg, ha az összes epikai művéről, de főleg az eddig alig vizsgált, előbb említett regényciklusról legalább olyan elemzés készül majd, mint Tóth kutatása, ami hiánypótlóként megpróbálja árnyalni a kilencvenes években főleg a politikai változások és az „irodalom, illetve az irodalomtörténet-írás nemzetépítő funkciójának” (11.) árnyékában működő irodalomtudomány és zsurnalizmus által képződött/kialakult Márai-képet.

Tóth Csilla helyesen mondja ki az életmű megosztottságával kapcsolatban, hogy „jó része a tömegkultúra és a magas irodalom közötti helyet foglalja el” (12.), „[h]a pedig szigorúan az esztétikai értékeket érvényesítő olvasat mellett tartunk ki, akkor az életmű jó része süllyesztőbe kerül. Az ellentmondás az esztétikai és a társadalmi funkció egymásra vonatkoztatásával oldható fel” (19.). Tóth kutatási módszerének, a kontextuális narratológiának – mint nem a művek esztétikai értékét vagy kanonikus státuszát figyelő irodalomelméleti módszernek – a pozitívuma ebben rejlik: olyan művekre is alkalmazható, amelyek nem tartoznak esztétikai szempontból az életmű legjobb alkotásai közé, viszont egy hiteles (nem egyoldalú kultúrpolitikai érdekeket képviselő) szerzői kép kialakulása tekintetében – ami Tóth vizsgálatának egyik tárgya –, továbbá szociálpszichológiai, kultúrtörténeti vagy -kritikai szempontból nem elhanyagolhatók. Nagyon jó példa erre a hetvenes évek közepén íródott *Erősítő* című mű és az *Idegen emberek* művészi módszerének hasonlósága: mindkettőben „a világot nyelvi-kulturális szempontból korlátozottan látó idegen nézőpontja érvényesül” (60.), mindkettő „identitásválságot tematizáló regény” (51.), és ezzel összefüggésben „ismétlődő motívuma a névtelenség” (51.). Továbbá az *Erősítő* Tevere-parti jelenete, hasonlóan a negyven évvel korábban írt Szajnában való fürdőzéshez, „a régi identitás/én halálaként is értelmezhető” (53.). A két regény hasonlósága narrációjukat

tekintve is megfigyelhető: gondoljunk csak a levélírás motívumára, amit az *Idegen emberekre* vonatkoztatva a kutató szakszerűen értelmez tanulmányában (66-67.).

Tóth Csilla a társadalomtörténeti, a mentalitástörténeti és a politikatörténeti háttér bemutatásával ráirányítja a figyelmet arra, hogy Márai „a regényforma megújításával is kísérletezett” (7.), ami szintén azt mutatja, hogy az író kereste azt a módszert és hangot, amivel el tudja mondani korának társadalmi problémáit. A kutató az életmű magyarországi, Horthy-korszakbeli szakaszának társadalmi beágyazottságát kutatva derít fényt Márai az évtized végén és a negyvenes évek első felében lassan formálódó írói hangváltásának kezdeteire. Választ keres arra, hogy milyen módon kapcsolódott össze az identitás témája a különböző narratív formákkal, és milyen formák hordozzák az identitás témáját. A Márai-naplók műelemző részei is egyértelműen rávilágítanak az író széles körű irodalomesztétikai ismereteire és önmagával szemben is kritikus attitűdjére, amire viszont Tóth jelen könyvében egyszer sem tesz említést. A genette-i terminológián alapuló narratológiai elemzést alkalmazva vizsgálja a művek irodalmi és irodalmon túli (társadalmi beágyazottságra fókuszáló) összefüggéseit, amelyeknek kohézióját az identitás fogalma adja meg. Tóth hangsúlyozza, hogy „Márai e művei a polgári identitás válságára adott reakcióként vizsgálhatók”, viszont ez „nem jelent etikai vagy élettrajzi, a történeti szerző szándékait és világnézetét középpontba állító értelmezést, sem pedig az irodalmi mű tükrözéséért, társadalomtörténeti forrásként való felfogását” (10.). Ezzel együtt arra keresi a választ, hogy Márai tárgyalt művei milyen módon járultak hozzá a középosztály önszemléletéhez a huszadik század harmincas és negyvenes éveiben (11.). Ennek fényében írja Tóth, hogy „Márai műve [az *Idegen emberek*] kísérleti regénynek tekinthető, hiszen az elbeszélők váltogatása a harmincas években még szokatlan jelenség volt” (63.), továbbá, hogy a regény „narratív struktúrája élesen veti fel a tudat elbeszélhetőségének kérdését” (76.), ami a pszichológia fejlődésének, tudományos körökben való elfogadásának irodalomra és a kíváncsi írókra gyakorolt hatását tükrözi. A társadalom-lélektani kérdésfelvetés hatása érvényesül abban is, hogy a mű „tematikus újdonsága az identitás nyelvi-kulturális meghatározottságának és megalkotottságának előtérbe állítása” (77.). Az *Egy polgár vallomásai* szintén égető szociális problémákra fókuszálva foglal állást a harmincas évek diszkriminatív politikájával kapcsolatban. Tóth rávilágít, hogy az elbeszélői hangba beépülő hibrid konstrukcióknak igen nagy szerepük van a szociális reprezentációk egymással való szembesítésében, így a mű „közvetett módon szembeszáll a származás, a vallás identitáskategóriáit hangsúlyozó, az állampolgárok megkülönböztetésére irányuló korabeli felfogással” (128.). A könyvben „a narratív struktúra és a formai elemek jelenítik meg az identitás általában vett problémakörének többféle aspektusát, így például a szociális reprezentációk és kulturális minták szerepét az identitás alakulásában [...]. Az identitás fogalmát a maga összetettségében felmutató mű a kirekesztő, a polgárság szociológiai fogalmát vallási, etnikai fogalommal felcserélő aszimmetrikus ellenfogalmak és a velük járó merev identitássémák elleni határozott fellépés volt, nemcsak művészi, de politikai tett is” (159.). Ez a tett alakította leginkább a szélsőjobb és a szélsőbal közé, defenzívába kényszerült polgár, így Márai szerzői képét is egy olyan kultúrpoli-

itikai környezetben, ahol az „irodalom, híven addigi egyik legfontosabb funkciójához, a nemzeti identitás meghatározásáért folytatott küzdelem, szimbolikus harc kitüntetett terepévé vált” (167.).

Tóth Csilla véleménye szerint Márai „szerző képének vizsgálata azért különösen indokolt, mert az *Egy polgár vallomásai* nyomán létrejött szerző-konstrukció az életmű minden egyes további darabjának értelmezését meghatározta, illetve minden mű tovább is árnyalta ezt a meghatározó szerzőképet” (168.). A kutatás egyik legérdekesebb része a mű keletkezési kontextusának kutatásába ágyazott *polgár* szó fogalomtörténeti vizsgálatán kívül minden bizonnyal a megjelölt korszak újságírói világának bemutatása úgy, hogy abban nem a Nyugat folyóirat játssza a főszerepet. Ehelyett – Márainak 1929-től 1934-ig munkahelyet biztosító – A Toll folyóiratnak középosztálybeli, urbánus írói által képviselt irodalmi és társadalmi felfogása kerül kontextusos diskurzuselemzésre. A Toll reformkonzervatív szellemiségű szerkesztői és írói szerint az írásnak társadalmi hasznosságot, szórakoztató és tanító funkciót kell betöltenie, vagyis a pusztán esztétikumtól és a propagandairódomtól való kettős elhatárolásban látták az irodalom lényegét. Eközben a főszerkesztőnek, Kaczér Vilmosnak úgy kellett beállítani a szórakoztatás és a magaskultúra mérlegének nyelvét, hogy a lap munkatársai az eladott példányszámokból befolyt bevételből tisztességesen meg is tudjanak élni. Mint ismeretes, Márai sem élt rosszul; az ő visszaemlékező véleménye szerint A Toll „fogalomtisztázó zszurnalisztika” volt – olvasható egy 1978. február 27-én kelt, Újváry Sándornak írott levelében. Tóth Csilla Márai *Bolhapiac* című novelláskötetéről alkotott véleménye híven tükrözi az író ilyen jellegű törekvését: A könyv „a korabeli alsóbb és középosztálybeli tömegkultúra régi és új eszközeit [...] beépítve, a városi irodalom hagyományához csatlakozva nem magát a nagyvárosi társadalmat, hanem annak vizuális rendjét és működését mutatja be. [...] [K]özponti kérdése a társadalom életét, az emberi érintkezést alakító normák, kulturálisan adott identitásminták és társadalmi tekintet működése. [...] [A]z új tárgyiasság törekvéseinek, a tömegkultúra és a magas kultúra közelítésének Márai pályáján legmagasabb szintű megnyilvánulása” (213.). A Tollban közölt Márai-írások is a szellemi élet aktuális problémáival foglalkoztak, miközben az ekkor született nagyobb lélegzetvételű művei kulturális-társadalmi beágyazottságuk révén megteremtettek egy, már nyitottabb polgárság-, illetve középosztály-diskurzust a polgár és a középosztály fogalmainak átértelmezéséhez. Ahogy egész későbbi életében, ekkor is tartózkodott minden politikai szélsőségtől, ennek ellenére a polgári értékek védelmének álláspontja mégsem jelentett apolitikus magatartást. A Toll publicistáinak legfőbb, a mai Magyarországon is egyre aktuálisabb kérdésfelvetése, amire Márai számtalanszor ad választ a háború után írt naplóiban: „vajon lehetséges-e a középosztály kiszélesítése a polgári értékek és a mentalitás diffúziójával a dzsentroid szellem ellenében?” (182.). E kérdésre adható progresszív és egyben pozitív válasz a kiindulópontja Tóth Csilla azon véleményének, hogy az 1990-es években Márairól kialakult értékörző polgár képe mindenképpen felülvizsgálatra szorul. Ezzel összefüggésben keresi a választ arra, hogy a regény hogyan lesz mozgatóereje, s nem visszatükröződése a társadalmi változásnak, amivel kapcsolatban a következőket írja az *Egy polgár*

vallomásairól: „A mű identitásregényként való értelmezésének fontos mozzanata tartalmi elemeinek a középosztály diskurzusokba ágyazottságának feltárása” (116). A kutató a Márai-művek kultúrakonstruáló szerepére kíváncsi, ami az író egész életén központi kérdésként húzódik végig. Képes-e az irodalom morális fejlődést elérni a 20. század tömegtársadalmában? Márai a század második felében évtizedekig e kérdésre adható optimista és a pesszimista válasz között őrlődve alkotott. Sajnálatos, hogy a rendszerváltást követően művei nem etikai/morális, csupán politikai szocializációs modellé váltak, mert az irodalom a nemzeti önazonosság egyik hordozójaként funkcionált. E folyamatban, ahol „a rekontextualizáció hiánya, a történetietlen használata, a művek, műrészletek általános politikai, közéleti használata” (22.) volt a jellemző, domborodik ki leginkább az *Egy polgár vallomásai* mint etikai állásfoglalás valóságos és reménytelen aktualitásvesztése: Márai írásaiban 1944-től folyamatosan hangsúlyt kap az író azon véleménye, hogy Magyarországon a Horthy-korszak – ahol „a nemzet nagyobb közössége és (a valóban létező) polgár egymást kizáró fogalmakként tűntek fel” (91.) –, valamint az akkor még nem teljes szovjet politikai megszállás olyan mély generációs törést okoz majd, ami miatt nem marad, és a jövőben nem alakulhat ki polgári középosztály, mert hiányzik a műveltségi háttér, a demokrácia gyakorlatának tapasztalata. Negatív tényezőként említi Tóth, hogy a kilencvenes évek elején Márai képét nem saját művei alakították ki, hanem kritikusok, politikusok, újságírók és irodalomtörténészek, mind a rendszerváltás társadalmi, kulturális, politikai igényének megfelelően. Ehhez a későbbiekben, napjainkig folyamatosan hozzájárul a hagyaték kiadásának a Helikon Kiadó főleg piaci érdekeket előnyben részesítő szenzációhajhász önkénye, amely figyelmen kívül hagyja a kutatók igényeit, sőt ami súlyosabb hiba: az író élet- és kultúrafelfogását, valamint ars poeticáját is.

Tóth Csilla könyvének utolsó tanulmánya az általa meghatározott korszak utolsó évében keletkezett *Válás Budán* (1935) című regény új identitásmodelljével és monológtechnikájával foglalkozik. Véleménye szerint a „mű a modern regény egy változatának tekinthető, olyan formai kísérletnek, ami szorosan összekapcsolódik a narratív identitás szociálpszichológia jelenségével. Talán ezzel is magyarázható Márai váratlan külföldi sikere, a modernség és a posztmodern közötti kontinuitást töretlenül képviselő irodalmakban is” (265.). A kutató az előző elemzésekhez hasonlóan kulturális és társadalmi kontextusba helyezi a mű keletkezési körülményeit, így ismeri meg az olvasó a *hűtlen elhagyás* korabeli jogi fogalmát is. A narratív struktúra vizsgálata során szakszerű és részletes diskurzuselemzést olvashatunk, amiből kiderül például, hogy mindkét hőst identitásának megrendülése, identitásvesztése pillanatában látjuk (239.), sőt az egyik hős esetében egy ellentmondásos személyiség tárul fel az olvasó előtt, „akinek belső konfliktusa elveiből, vallásos meggyőződésének és munkájának (válóperes bíró) feloldhatatlan ellentétéből fakad. [N]em tudja a keresztény álláspontot hitelesen képviselni a műben” (233.). Ez csupán egy utalás a számos többi közül a polgári középosztály kettősségére, amit a kutató magas szakmai színvonalú interdiszciplináris elemzésében részletesen tanulmányoz.

Tóth Csilla az *Egy polgár vallomásai* értelmezése során kijelenti, hogy „nem kívánja érvényteleníteni a mű eddigi irányadó értelmezéseit, az én emlékezés általi

színrevitelét és megformálását, illetve az önírás autográfiként való felfogását” (120.). Ennek ellenére szociálpszichológiai alapokon nyugvó kutatásának kérdésfelvetései további hasznos észrevételeket tartalmaznak a jövő Márai-kutatói számára, legyen témájuk az író fiatalkori vagy kései művei. E kötetben megfelelő kiindulópontot találnak kutatásaik szemléletmódját kialakítandó, hiszen a Márai-életmű újraértékelése történeti és kultúrtörténeti szempontból rendkívül fontos. Ezzel együtt Tóth szerint a Márai-kritika dilemmája: a művek valós esztétikai értéke és társadalmi-kulturális jelentősége között feszülő ellentét feloldhatónak tűnik a funkciótörténet és a kontextuális narratológia módszereinek és szemléletmódjának alkalmazásával.

A kötet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság füzeteinek hetedik darabjaként jelent meg, néhány, a tanulmányokhoz szorosan kapcsolódó képmelléklettel. A fotók leginkább a *Bolhapiac* című kötet első kiadásában szereplő rajzok szöveggel való kapcsolatának elemzése miatt elengedhetetlenek, s hiába képezik/képezték szerves részét a novelláskötetnek, sajnálatos módon a 2009-es kiadásból teljességgel hiányoznak. Ennek tükrében csak bízni lehet abban, hogy a jövőben a kiadó(k) az esztétikai szempontokat, illetve a kiadáskészítés és a tudományos kutatás kooperációját figyelembe véve, felelősségteljesebben nyúlnak egy-egy utánközlés tervéhez.

(Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2019.)

Irodalommal a felejtés ellen

Z. Varga Zoltán: *Önéletírás és fikció között: történelmi történetek. 20. századi történelmi és társadalmi traumák irodalmi és önéletrajzi reprezentációi*

Z. Varga Zoltán legújabb, 2019-es kötetében – fő kutatási területétől, az autobiográfiafiáktól nem túlságosan eltávolodva – azt vizsgálja, hogyan jelennek meg a 20. század traumái az általa válogatott művekben. A „nagybetűs Történelmet”, illetve annak különféle reprezentációit figyeli: ezúttal tehát nem azokra a személyes élettörténetekre helyezi a hangsúlyt, amelyeknél a történelmi események csupán háttérként, díszletként vannak jelen, hanem azokra az autobiografikus művekre, amelyeknek legfontosabb témája, szövegszervező elve és olykor már-már főszereplője a második világháború, a vészkorszak és az ostrom. Elemzéseire változatos műfajpalettáról választja a szövegeket: értelmez élményirodalmi műveket (háborús- és ostromnaplót), fikciós és önéletrajzi elbeszélésmód között ingadozó regényeket (az elkülönítés, mint általában, itt is csak jelzésértékű, Z. Varga nem állítja, hogy lenne „tisztán önéletrajzi” mű, amely már a kötet cím – *Önéletírás és fikció között* – által is nyilvánvalóvá válik), valamint néhány lírai alkotást és egy verses naplót. Bár előszavában kijelenti, hogy a válogatás során az elemzendő szövegek irodalmi értéke háttérbe szorult, többször is megfogalmazza, hogy a befogadás intenzitása összefügg az alkotások poétikai szerkesztettségével. A két kijelentés közötti feszültség akkor ütökzik ki leginkább, amikor egy-egy, a (nem korabeli, ideológiailag meghatározott, hanem a mai) kritika által elmarasztalt, valóban kevesebb értéket képviselő művet elemez.

A kötet két látványosan elkülönülő részből áll: az elsőben az 1944–1945-ös budapesti ostromot és vészkorszakot bemutató műveket, a másodikban pedig egy tágabb problémakört, a 20. századi traumák irodalmi művekben való megjelenítését vizsgálja Z. Varga. Az első részben kizárólag magyar szerzők műveit elemzi, míg a másodikban francia és magyar emigráns regényírók felé is kitekint. Bár a kötetben túlsúlyban vannak a magyar (vonatkozású) művek, a világirodalmi szövegek elemzése is szükségszerűek egy, a világháborút és a holokauszt tematikáját körbejáró tanulmánykötet esetén. A Z. Varga által is sokat idézett Kisantal Tamás fogalmazza meg többek között, hogy bár beszélhetünk és gyakran beszélünk is nemzeti holokausztirodalmakról, de „sokkal gyakrabban használatos az egyes szám: azaz általában a holokausztirodalom kerül szóba. Ugyanúgy nemzetközi és nemzetek feletti globális irodalmi tendenciáról van szó, ahogy maga a tárgyául szolgáló esemény globális,